

УДК 78.082.1.021:78.071.1Лятошинський(477)(045)
DOI 10.32782/2224-0926-2024-2-49-16

Фаренюк Гліб Юрійович
аспірант кафедри теорії музики,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського
<https://orcid.org/0009-0004-4425-4018>

ПЕРША РЕДАКЦІЯ ТРЕТЬОЇ СИМФОНІЇ БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО: ШЛЯХ ДО ПРЕМ'ЄРИ

Досліджено хронологію роботи Бориса Лятошинського над першою редакцією Третьої симфонії. Встановлено, що від ідеї нового твору (1939) до завершеної партитури першої редакції (1951) минуло близько 12 років. За епістолярієм композитора відновлено етапи роботи над твором і підготовки його прем'єрного виконання, що відбулося 25 жовтня 1951 року в межах VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України. На матеріалі стенограм VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України та нововіднайдених першоджерел запропоновано переосмислення укоріненого в українському музикознавстві погляду на першу редакцію Третьої симфонії. Документально встановлено, що під час підготовки першої редакції до виконання в межах VI пленуму Борис Лятошинський двічі редагував твір. Завершена 16 серпня 1951 року партитура була представлена майбутньому виконавцю – диригенту Натану Рахліну. Ознайомившись із партитурою (ще до початку репетицій), Н. Рахлін запропонував Б. Лятошинському внести правки до IV частини. Композитор прийняв цю пораду і відредагував фінал симфонії. Репетиції до концерту розпочались на початку жовтня 1951 року. 15 жовтня Третю симфонію (вже із відредагованою за порадами Н. Рахліна IV частиною) прослухала камерно-симфонічна секція разом із членами правління СРКУ. Попри здійснені зміни, твір наразився на всебічну ідеологічну критику. Через це Борис Лятошинський змушений був вдруге відредагувати фінал і, за свідченнями Петра Полякова, III частину. Усвідомлення наведених фактів спонукало розрізнити три варіанти першої редакції. **Версією 1.0** пропонується називати завершену Лятошинським партитуру без сторонніх втручань; **версією 1.1** – симфонію із правками відповідно до порад Рахліна; **версією 1.2** – друге редагування твору перед прем'єрним виконанням на VI пленумі. На завершення розвідки подано текстологічний аналіз фрагментів автографа партитури IV частини, що доводить інтенсивну роботу композитора й очевидну наявність чималих переробок уже в першій редакції фіналу. Наразі усталений в українському музикознавстві та концертній практиці вигляд першої редакції Третьої симфонії не презентує твір у його первісному, позбавленому ідеологічного утиску, вигляді. Текстологічним аналізом наприкінці розвідки встановлено, що znana зараз IV частина першої редакції представлена **версією 1.2** (тою, яка зазнала двох редагувань). Підготовка партитури, що могла би у відповідний спосіб представити оригінальну **версію 1.0**, вимагає подальшого дослідження й пошуку невіднайдених наразі матеріалів – вилучених під час переробки Лятошинським сторінок партитури.

Ключові слова: Третя симфонія Бориса Лятошинського, симфонічна творчість Бориса Лятошинського, редакція, версія, автограф, рукопис, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Кабінет-музей Бориса Лятошинського.

Farenjuk Hlib. First version of Borys Liatoshytsky's Third symphony: on the way to the premiere

The chronology of Borys Liatoshytsky's work on the Third symphony first version was studied. It has been established that about 12 years passed from the idea of a new piece (1939) to the completed score of the first version (1951). According to the composer's epistolary were resumed

*the stages of work on the symphony and preparation of its premiere performance, which took place on October 25, 1951 within the 6th Plenum of the Union of Soviet Composers of Ukraine. Based on the shorthand records of the 6th Plenum of the Union of Soviet Composers of Ukraine and newly discovered primary sources, a rethinking of the rooted in musicology view of the Third Symphony first version is proposed. It has been documented that during the preparation of the first version for premiere performance at the 6th Plenum, Borys Liatoshynsky edited the symphony twice. Completed on August 16, 1951, the score was presented to the future performer – conductor Natan Rakhlin. Having familiarized himself with the score (before rehearsals begin), Rakhlin offered Liatoshynsky to make some corrections in the IV movement. The composer heeded Rakhlin's advice and edited the final movement of the symphony. Rehearsals for the concert began in early October 1951. On October 15, the chamber-symphonic section of the Union of Soviet Composers of Ukraine listened to the Third Symphony (already with the IV movement edited according to the Rakhlin's advice). Despite the changes made, the work encountered comprehensive ideological criticism. Because of this, Borys Liatoshynsky was forced to edit the final movement a second time, and, according to the statement of Petro Poliakov, make changes in the III movement. These facts led me to distinguish between three adaptations of the first version. **Adaptation 1.0** is proposed to be called the score completed by Liatoshynsky without external interventions; **adaptation 1.1** – the symphony with edits according to Rakhlin's advice; **adaptation 1.2** – the second editing of the piece before the premiere performance at the 6th Plenum. At the end of the article, a textual analysis of the fragments of the autograph score of the IV movement is presented, which proves Liatoshynsky's intensive work and the obvious presence of considerable edits already in the first edition of the final movement. Currently established in Ukrainian musicology and concert practice, the appearance of the Third Symphony first version doesn't present the work in its original form, devoid of ideological oppression. The textual analysis established that the currently known IV movement of the first version is represented by **adaptation 1.2**. The preparation of the original **adaptation 1.0** authentic score requires further research.*

Key words: Borys Liatoshynsky's Third symphony, symphonic creativity of Borys Liatoshynsky, version, autograph, manuscript, Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Borys Liatoshynsky's Cabinet-Museum.

Вступ. Проблема редакцій Третьої симфонії (тв. 50) Бориса Лятошинського неодноразово привертала увагу музикознавців і має щонайменше два підходи до свого розв'язання. Перший із них пов'язаний із дослідженням *другої редакції* твору, хоча було би перебільшенням стверджувати, що факт існування *першої редакції* Третьої симфонії, як і обставини її прем'єри, були невідомі чи повністю замовчувались у працях радянського періоду. Серед науковців, що дотримувались такого підходу, можна назвати Миколу Гордійчука¹, Наталію Запорожець² і Віктора Самохвалова³. Протилежний підхід, поява якого стала можливою лише з відновленням незалежності України, викрив чимало моторошних подробиць прем'єри симфонії та набув особливого резонансу серед музичної спільноти. Його презентовано у розвідках Юлії Гожик⁴, Яни Іваницької⁵, Маріанни Ко-

¹ Гордійчук М. Українська радянська симфонічна музика. Київ : Музична Україна, 1969. 427 с.

² Запорожець Н. Б. Н. Лятошинский. Москва : Советский композитор, 1960. 174 с.

³ Самохвалов В. Борис Лятошинский. Київ : Музична Україна, 1972. 42 с.

⁴ Гожик Ю. За вимогою історичної справедливості. *Музика*. 1997. № 1. С. 4–5.

⁵ Іваницька Я. Третя симфонія Бориса Лятошинського: текстологічний аналіз авторських редакцій. *Київське музикознавство*. 2000. Вип. 5. С. 81–84.

пиці⁶ й інших. Дослідники доби Незалежності, зі свого боку, надавали явну перевагу *першій редакції* супроти *другої*.

Спроба диригента Ігора Блажкова відродити твір у його первісному вигляді зазнала всезагального схвалення, і *перша редакція* симфонії наразі вважається основною версією твору – такою, що позбавлена ідеологічного втручання й найбільш відповідає задуму композитора. Теперішній консенсус щодо *проблеми редакцій* Третьої симфонії підсумовано в оприлюдненій видавництвом «Музична Україна» (у серії «Бібліотека Шевченківського комітету») партитури, де представлено I, II, та III частини з двома варіантами фіналу (відповідно 1951 року для *першої редакції* та 1954 – для *другої*)⁷.

Разом із цим історія підготовки та безпосередньо прем'єри Третьої симфонії ще не була предметом окремого дослідження. У п'ятому томі фундаментальної колективної монографії «Історія Української музики» їй присвячено менше абзацу: «Після прем'єри, що відбулася наприкінці 1951 р., симфонія зазнала жорсткої, несправедливої критики з боку владноагресивних (і настільки ж некомпетентних) суддів. Вдруге (у новій редакції) симфонія прозвучала 1955 р. в Ленінграді. Її схвально зустріли слухачі. Проте висловлені після першого виконання абсурдні звинувачення ще певний час “тяжили” над твором»⁸. З точки зору фактологічної складової, інші видання окреслюють події прем'єри в такому ж конспективному викладі. Украй важливою для поставленої проблематики є робота Світлани Бобринської «Третя симфонія Лятошинського в дзеркалі преси та критики»⁹. Дослідницею було вперше опубліковано матеріали стенограм VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України, проте висновків узагальнюючого характеру запропоновано не було.

У презентованій розвідці пропоную ще раз, залучивши відомі й нововіднайдені першоджерела, простежити процес роботи Лятошинського над *першою редакцією* Третьої симфонії. Подібна ревізія змушує почасти уточнити, а почасти й переглянути усталене вирішення *проблеми двох редакцій*.

Матеріали та методи. Матеріалом дослідження стали стенограми VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України¹⁰, протокол засідання камерно-симфонічної секції Союзу радянських композиторів України¹¹ та автограф партитури Третьої симфонії Бориса Лятошинського¹² з колекції Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Низку важливих матеріалів (програма концерту 25 жовтня 1951 року, листи Бориса Лятошинського до Льва Четвертакова та Леоніда Мельникова),

⁶ Кошиця М. Драматургічні колізії симфоній Бориса Лятошинського : Навчально-методичний посібник. Київ, 2007. 121 с.

⁷ Лятошинський Б. Симфонія № 3 : Партитура. Київ : Музична Україна, 2015. 328 с.

⁸ Історія української музики : в 6 т. Київ, 2004. Том 5. 1941–1958 / ред. колегія тому А. Муха, С. Грица, Г. Степанченко, О. Шевчук, Н. Костюк. С. 251.

⁹ Бобринська С. Третя симфонія Лятошинського в дзеркалі преси та критики. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2005. Вип. 43, кн. 2. С. 179–209.

¹⁰ Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. 480 арк.

¹¹ Протокол засідання камерно-симфонічної секції разом із членами правління Союзу радянських композиторів України від 15 жовтня 1951 року. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 134. Арк. 65–73.

¹² Лятошинський Б. Третя симфонія. Партитура. Нотний рук. Автограф. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 1–121.

віднайдених у Кабінеті-музеї Б. Лятошинського в Києві, буде оприлюднено вперше. Застосовано *методи* історичного, текстологічного та компаративного аналізу.

Історія створення першої редакції Третьої симфонії

Третю симфонію Бориса Лятошинського впевнено можна зарахувати до найбільш омріяних задумів композитора. Ідея нового симфонічного твору з'явилася ще 1939 року¹³. Партитура *другої редакції*, яку вважатимемо остаточною крапкою в роботі, була завершена восени 1954¹⁴. За цей час (1939–1954) каталог композитора поповнився близько 25 позиціями, що становить понад третину опусного спадку Лятошинського. Однак не буде перебільшенням сказати, що всі ці півтора десятиліття – то в центрі, то на периферії уваги композитора – задум Третьої симфонії обмірковувався й набув остаточної реалізації.

Так, М. Гордійчук вказував, що композитор опрацьовував «основні теми симфонії»¹⁵ вже під час німецько-радянської війни. З поверненням до Києва влітку 1944-го Лятошинський одразу долучається до музичного життя міста: відновлює викладацьку практику в Київській консерваторії, стає художнім керівником Київської філармонії, а від грудня того ж року очолює музичне мовлення Українського радіо. Разом із цим композитор зосереджується на написанні Третьої симфонії.

Справедливо зазначити, що викладання й суспільно-громадська діяльність вимагали чимало часу та сил. У листі до Р. Глієра від 10 листопада 1945 року Лятошинський щиро поскаржився на свою зайнятість: «Ви мене питаєте, чи закінчив я свою III симфонію. Ні, ще не закінчив і ще довго буду нею зайнятий, ймовірно, до самого літа. Вкрай складно зосередитись для роботи – безліч усіляких справ, клопотів і біганини, тому робота іде більш ніж повільно. Нічого не поробиш тут із цим. Сподіваюсь, все ж, що навесні закінчу обов'язково»¹⁶. Попри плани, закінчити симфонію навесні наступного року не вдалось: «Мене значно більше засмучує зараз те, що я ніяк не можу по-справжньому посунути вперед симфонію. Безперервно голова забита усілякими дурницями, усілякими справами та справушками, і все ніяк не можу їх позбутись»¹⁷ (до того ж адресата від 25 квітня 1946 року).

Слід враховувати і складну гуманітарну ситуацію в деокупованому місті. До прикладу, взимку 1944–1945 років Лятошинський опалював квартиру дровами, а воду доводилося «носити з чужого двору»¹⁸. Звісно, що всі ці фактори ніяк не сприяли темпу роботи.

З огляду на уклад життя композитора стає зрозумілим, чому саме літо було основним часом для творчості. Робота в консерваторії, громадська діяльність і концертне життя призупинялось, що давало нагоду Лятошинському сповна зануритись у композицію. Так було і з Третьою симфонією. Основна робота над музикою симфонії провадилася

¹³ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 302. Тут і надалі переклад українською автора.

¹⁴ Там само, с. 470.

¹⁵ Історія української музики : в 6 т. Київ, 2004. Том 5. 1941–1958 / ред. колегія тому А. Муха, С. Грица, Г. Степанченко, О. Шевчук, Н. Костюк. С. 251.

¹⁶ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 326.

¹⁷ Там само, с. 335.

¹⁸ Там само, с. 321.

влітку 1947 та 1948 років: «Я зараз останнім часом як композитор, нарешті, трохи ожив. За літо я написав більше половини музики, і, як мені видається, вийшло добре. Ті теми, які я вам грав, коли ви були у Києві, зазнали таких переробок, що від них мало що залишилось. Мені дуже шкода, що восени не вдалось мені дописати до кінця клавiр: але, може бути, воно і краще, що я мимоволі зробив таку перерву. Скоро я зможу знов взятись за неї із тим, щоб у другій половині зими, ближче до весни, зіграти її тут уперше»¹⁹ (до Р. Глієра від 3 листопада 1947 року). Однак ані взимку, ні навесні наступного року симфонію закінчено не було.

Рік 1948 добре відомий найбільш жорсткою ідеологічною кампанією, здійсненою більшовицькою владою проти музичних діячів Советського Союзу²⁰. Кульмінацією цього процесу в Радянській Україні стала постанова ЦК КП(б)У «Про стан і засоби поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку із рішенням ЦК ВКП(б) «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі» від 23 травня 1948 року, у якій Лятошинського названо головним представником «формалістичного напрямку» в українській музиці²¹. Не вдаючись усіх подробиць, пригадаємо, які наслідки цей рік мав безпосередньо для композитора: «В результаті усього цього мене зараз абсолютно не виконують, ніяких замовлень я не маю. В консерваторії в мене забрали кафедру композиції (500 рублів на місяць). Окрім цього, мене виключено з певних комісій (з Комітету мистецтв, видавництва і т[ому] п[одібних]»²². Всередині першого семестру 1948–49-го навчального року клас композиції Бориса Лятошинського перевіряла комісія Головного управління учбових закладів на предмет традицій, яким наслідують учні педагога. Зрештою, клас композиції – те єдине, що за Лятошинським залишили після всіх баталій 1948 року.

Спустошений ідеологічними репресіями та безапеляційними звинуваченнями композитор вирушає до Ворзеля працювати над клавiром Третьої симфонії, який вдається завершити: «...за літо я закінчив у клавiрі III симфонію у чотирьох частинах. Вже почав інструментувати. Буде все закінчено, видається, до кінця січня, т[ак] я[к] поспішати мені нема куди й нема для чого. Не знаю, що із цією симфонією буде. Вона, звісно, у такому ж стилі, як і квінтет, але теми усі – мої власні, окрім однієї дуже старовинної української теми, що проходить усіма 4 частинами (з'являється вона як побічна у 1-й частині), окрім 3-ї частини. Тема ця чудова. Я вже використовував її одного разу в «Золотому обручі» <...> А загалом, хто його знає, коли я наважусь цю симфонію показати. Мені здається, що вона вийшла добре, *але що таке тепер «добре»* (виділено мною. – Г. Ф.)?»²³. Наприкінці клавiру III частини (клавiр IV частини *першої редакції* наразі не віднайдений), автограф якого зберігається в Центральному державному

¹⁹ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 350.

²⁰ Йдеться про постанову ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 року «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі». Текст постанови піддав суворій ідеологічній критиці музику провідних композиторів СРСР.

²¹ Радянське мистецтво. 1948. 26 травня.

²² Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 361.

²³ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 361.

архіві-музеї літератури і мистецтва України²⁴, композитором проставлено дату завершення: 25 серпня 1948 року²⁵.

Близько двох років клавир «пролежав на столі» й чекав оркестровки. Поновив роботу над симфонією Лятошинський влітку 1950 року, але почав композитор не з оркестрування: «Бачу, що іноді дуже корисно, якщо річ довго полежить не інструментованою. Зараз я дивлюсь на неї, так би мовити, «чужими очима» і бачу всілякі її недоліки, а якщо і не в буквальному сенсі недоліки, то бачу місця, які можуть бути і мають бути кращими, ніж вони зараз є. В результаті вийшло, що я зараз поки не інструментую, а дотискаю і закінчую клавир її»²⁶.

Наступний рік – рік завершення партитури Третьої симфонії в її *першій редакції*. Саме від зими 1951 року і розпочинається інтенсивна робота композитора над оркеструванням закінченого ще 1948 року клавіру, який влітку 1950-го зазнав деяких переробок. У листі до Р. Глієра, датованого 7 січня 1951 року, Лятошинський пише: «Я переважно зайнятий зараз оркестровкой симфонії. До літа закінчу»²⁷. До того ж кореспондента від 30 січня: «Інструментую, як і раніше, симфонію, але заважає купа всіляких дрібних справ і турбот. Думаю, буду зайнятий цим інструментуванням до самого літа»²⁸.

Наприкінці березня Лятошинським уже закінчено оркестровку I частини симфонії і розпочата робота над наступною: «Оркеструю зараз II частину симфонії. Через тисячу усіляких справ і клопотів, своїх та чужих, I частина оркестровки зайняла цілих два місяці!»²⁹ (до Р. Глієра від 30 березня). До 18 квітня роботу з оркестровки II частини було завершено й композитор на той момент уже працював над партитурою фіналу³⁰. Зробити всю симфонію до літа не вдалося, про що Лятошинський написав у листі до Р. Глієра від 25 травня: «Через декілька оркестровок, які мені довелося тут зробити у зв'язку із декадою, я не встиг усього того, що хотів, зробити по симфонії, але три частини (I–III, IV) я все ж таки оркестрував уже. Лишається скерцо»³¹.

У листі до Л. Четвертакова від 17 липня згадується поновлення роботи над симфонією: «Зараз я інструментую останню частину III симфонії, яку в зимовому сезоні, напевне, покажу, але що називається, «за наслідки *не ручаюся*»³². Менше ніж за місяць партитура була завершена. Останній аркуш рукопису партитури Лятошинський датував 16 серпня 1951 року³³.

Перш ніж переходити до висвітлення подальших подій, є сенс наголосити наступне. Послідовність етапів у створенні Третьої симфонії видається вкрай показовою для творчого методу композитора: ґрунтовна передкомпозиційна підготовка → клавир → партитура.

²⁴ Надалі називатиму архів ЦДАМЛМ України або відповідно до розташування «Софія».

²⁵ Лятошинський Б. Ор. 50. Клавир. Нотний рук. Автограф. ЦДАМЛМ України. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 33.

²⁶ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 385.

²⁷ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 386.

²⁸ Там само, с. 391.

²⁹ Там само, с. 402.

³⁰ Там само, с. 403.

³¹ Там само, с. 406.

³² Копія листа зберігається в Кабінеті-музеї Бориса Лятошинського.

³³ Лятошинський Б. Третя симфонія. Ор. 50. Партитура. Нотний рук. Автограф. ЦДАМЛМ України. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 121.

Нетиповими у випадку Третьої симфонії виявилися терміни її написання. Від появи ідеї нового твору (1939) до завершеної партитури *першої редакції* (1951) минуло близько 12 років – абсолютно безпрецедентний випадок для творчості Лятошинського.

Прем'єра Третьої симфонії

1. Репетиції

Прем'єра твору відбулася в межах VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України, що тривав із 19 по 26 жовтня 1951 року³⁴. Оркестрові репетиції було розпочато на початку жовтня. Підготовчий етап до пленуму вичерпно описаний композитором у листі до Р. Глієра від 12 жовтня: «Ви знаєте вже про те, що я, нарешті, закінчив III симфонію. (Вдячний вам за привітання щодо цього.) Партії вже переписані. Диригувати нею буде Рахлін із тим, щоби перш за все зіграти її тут на пленумі Союзу композиторів у жовтні (19–25-го)³⁵. Поки він був на Кавказі, я почав тут сам готувати йому симфонію в оркестрі. Партитура складна, і, звісно, коли я вперше спробував її, вийшло багато неясного і ритмічно, і гармонічно через нечіткі ритми. Звісно, я припустився помилки. Необхідно було одразу починати із групових репетицій і в ніякому разі не пробувати її всім оркестром. Наступного ж дня після моєї першої репетиції до Москви, секретаріату СРК уже було телефоном повідомлено, що я написав формалістичний твір. Це – абсурд, однак, напрочуд зворушлива увага місцевого Союзу до мене! Між тим, після цього я перейшов до групових репетицій (2), а потім знову до загальних, – все стало значно ясніше і зрозуміліше для оркестру. Позавчора прийшов Рахлін та був у мене. Симфонія йому дуже подобається, і він не бачить у ній ніяких «ізмів». Завтра, в суботу 13-го, він розпочинає вже сам її репетирувати, і я дуже сподіваюся на те, що після того, як він попрацює з оркестром, вона прозвучить як слід, до сорому моїх київських «друзів», які вкрай уважно спостерігають за кожним моїм кроком»³⁶.

15 жовтня відбулося засідання камерно-симфонічної секції спільно із членами правління Союзу радянських композиторів України³⁷. Присутні прослухали Третю симфонію Бориса Лятошинського у виконанні Державного симфонічного оркестру УРСР під орудою Натана Рахліна. Характер обговорення твору на цьому засіданні задав тон подальшої брутальної «критики» симфонії. Проте, усупереч усталеному погляду на ці події, було б перебільшенням вбачати й наголошувати на однастійній оцінці Третьої симфонії.

Значною протиположністю Анатолію Свечнікову («ідейна направленість симфонії просто ганебна»³⁸) та Валеріану Довженку («радянська людина не може підписатися під цією симфонією»³⁹) прозвучали голоси Костянтина Симеєнова («я не погоджуюсь із товаришами, які казали, що під цим твором не підпишеться радянська людина»⁴⁰) та Натана Рахліна («в цій симфонії немає нічого ганебного»⁴¹).

³⁴ Стенограма VI пленуму правління СРКУ. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. 480 арк.

³⁵ Імовірно, помилка – дата завершення, вказана Лятошинським, суперечить стенограмі пленуму.

³⁶ Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). С. 409–410.

³⁷ Протокол засідання камерно-симфонічної секції разом із членами правління Союзу радянських композиторів України від 15 жовтня 1951 року. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 134. Арк. 65–73.

³⁸ Там само, арк. 65. Після VI пленуму А. Свечніков напише статтю «Ганебне розв'язання важливої теми» [*Радянське мистецтво*. 1951. 21 листопада].

³⁹ Там само, арк. 66. Після VI пленуму В. Довженко напише статтю «Ганебний твір» [*Правда України*. 1951. 16 листопада].

⁴⁰ Там само, арк. 67.

⁴¹ Там само, арк. 69.

Саме диригенти першими постали на захист Лятошинського. К. Симеонов зазначив, що «якби Борис Миколайович не сказав, що ця симфонія присвячена миру, то ми розуміли б її як об'єктивний твір»⁴². Н. Рахлін намагався «розділити» з Лятошинським відповідальність за непорозуміння: «В цій симфонії є багато такого, що зворушує. Вона, можливо, розвинута не так, як ми звикли це сприймати, можливо, є перенавантаження в інструментовці. А можливо, більшу частину недоліків можна віднести на рахунок симфонічного оркестру. Цей твір може грати тільки першокласний оркестр»⁴³.

Попри адвокацію Третьої симфонії двома авторитетними музикантами, правління СРКУ зайняло непохитну позицію щодо нової симфонії. Засідання закінчилось прийняттям такої постанови: «Симфонія № 3 «Мир перемаже війну» Б. ЛЯТОШИНСЬКОГО не відповідає назві. Автор викривив відображення даної теми. Музичні засоби експресіоністичні. Твір не реалістичний, чужий нашому слухачеві. Симфонію не рекомендувати до виконання»⁴⁴.

Украй важливим є виступ Лятошинського, вимовлений після всієї критики. Відповідаючи на обвинувачення, композитор, серед іншого, зазначив наступне: «Я звик говорити відверто. І я скажу, що у фіналі теж було декілька фактів, що нагадували про жахи війни, але я їх прибрав за порадою т. Рахліна, коли він тільки проглядав партитуру ще без репетицій»⁴⁵.

Цей фрагмент виступу Лятошинського заслуговує особливої уваги і змушує істотно переглянути утверджений в українському музикознавстві погляд на проблему двох редакцій Третьої симфонії. Відповідно до зауважень Лятошинського, ще **до першого виконання** та початку будь-якого публічного обговорення **музика симфонії зазнала змін**. Отже, **перша редакція** Третьої симфонії Бориса Лятошинського існувала щонайменше в декількох відмінних варіантах, які потрібно між собою розрізнити. Тож закінчену Лятошинським симфонію 16 серпня 1951 року я називатиму **версією 1.0**, а вже відредаговану із врахуванням порад Рахліна партитуру – **версією 1.1**. 15 жовтня 1951 року камерно-симфонічна секція СРКУ прослуховувала вже відредагований варіант твору, а саме **версію 1.1**.

2. VI пленум правління Союзу радянських композиторів України (19–26 жовтня 1951 року)

Варто наголосити, що пленуми Союзу радянських композиторів ніколи не були місцем творчого спілкування й обміну ідеями. Насамперед ці заходи були радше «оглядинами» нових творчих здобутків та інструментом ідеологічного контролю за митцями. Тому не дивно, що, крім композиторів і музикознавців СРКУ, у VI пленумі правління брали активну участь такі посадовці, як Давид Копиця (на той момент голова Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів Української РСР), Микола Белогуров (на той момент завідувачий відділом пропаганди та агітації ЦК КП(б)У) та Іван Назаренко (на той момент секретар ЦК КП(б)У). VI пленум правління СРКУ, з цієї точки зору, був

⁴² Там само, арк. 66.

Можна припустити, що саме це зауваження спонукало Б. Лятошинського відмовитися від епіграфа «Мир перемаже війну» в *другій редакції* Третьої симфонії.

⁴³ Протокол засідання камерно-симфонічної секції разом із членами правління Союзу радянських композиторів України від 15 жовтня 1951 року. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 134. Арк. 68.

⁴⁴ Там само, арк. 73.

⁴⁵ Там само, арк. 72.

абсолютно ординарним явищем, інтерес до якого обумовлений насамперед такою обставиною – у його межах відбулася прем'єра *opus magnum* Бориса Лятошинського.

Стенограма VI пленуму правління СРКУ наразі зберігається у ЦДАМЛМ України⁴⁶. У справі є машинописи засідання з нагоди відкриття пленуму 19 жовтня (арк. 1–46), ранкового (арк. 47–139) та вечірнього (арк. 140–186) засідань 20 жовтня, ранкового засідання 21 жовтня (арк. 187–273), ранкового (арк. 274–382) та вечірнього (арк. 383–480) засідань 26 жовтня. Після ознайомлення зі стенограмою можливо доволі об'ємно уявити його перебіг.

Засадничими текстами, що задали вектор обговорень VI пленуму, були три статті газети «Правда»: редакційні «Невдала опера (Про постановку опери «Від усього серця» в Большом театрі)» від 19 квітня 1951 року та «Про оперу «Богдан Хмельницький» від 20 липня 1951 року, а також «Про ідеологічні перекручення в літературі» від 2 липня 1951 року Лазара Кагановича. Упродовж численних виступів неодноразово згадувалася лютнева постанова ЦК ВКП(б) «Про оперу «Велика дружба» В. Мураделі» 1948 року, пригадувалися статті «Правди» 1936 року. Декілька промовців посилалися на «геніальний труд»⁴⁷ Йосифа Сталіна «Марксизм і питання мовознавства». Цілими годинами, день у день, композитори й музикознавці переказували, інтерпретували та «роз'яснювали» зміст партійних документів.

Саме в цій атмосфері відбулась прем'єра Третьої симфонії Бориса Лятошинського: 25 жовтня 1951 року, 15:00, «Концерт з творів композиторів м. Києва», Колонна зала Української державної філармонії. Виконував Державний симфонічний оркестр УРСР, диригував Н. Рахлін (приклад 1).

Приклад 1. Програма Концерту з творів композиторів м. Києва в межах VI пленуму правління СРКУ (Кабінет-музей Бориса Лятошинського)⁴⁸

⁴⁶ Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. ЦДАМЛМ України. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. 480 арк.

Імовірно, під час формування справи у ЦДАМЛМ України виникла помилка в датуванні, яку відображено в назві. З огляду на зміст стенограми VI пленум було розпочато **19 жовтня**, а правильною назвою було б: «Стенограма від 19–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України».

⁴⁷ Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. ЦДАМЛМ України. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. Арк. 311.

⁴⁸ Висловлюю свою подяку кандидатів мистецтвознавства, голові Liatoshynsky Foundation Тетяні Гомон за надані цифрові копії програми.

26 жовтня, останнього дня роботи VI пленуму правління СРКУ, розпочалося напрочуд жваве обговорення. Майже всі, хто виступав, не оминули своєю увагою Третю симфонію Бориса Лятошинського. Фокус уваги зміщується з партійних настанов до значного витвору мистецтва, яке, без перебільшення, схвилювало кожного (у цьому контексті абсолютно не важливо, за чи проти ці промови виголошувались). Сама риторика промовців змінилась, що стає зрозумілим із тексту машинопису. Цей факт, зокрема, відзначив Г. Верьовка: «Про твори, що були прослухані, товариші багато говорили по усім жанрам. Можна сказати, що розходжень у оцінці творів не було, за винятком Третьої симфонії Б. М. Лятошинського»⁴⁹.

Т. Хренніков, який мав розлогий виступ наприкінці пленуму, підсумував головну «претензію» до твору: «Виконання III симфонії не тільки не виправдало наших очікувань, але я сказав би, вбило нас – я не боюсь цих різких слів – своїм прямим викликом радянській музичній естетиці»⁵⁰. Не буду концентруватись на інших виступах, що піддавали симфонію «критиці». Їх було багато, але нічого принципового для подальшого викладу вони не додають⁵¹.

Подібно до засідання камерно-симфонічної секції, на пленумі була «меншість», яка прямо задекларувала свою схильність до нового твору Лятошинського. Є. Юцевич, відповідаючи на вульгарні закиди В. Довженка, сказав: «Я не погоджуюсь із товаришами, які вважають симфонію провальним твором, я не погоджуюсь із тими, хто вважає симфонію нерадянським твором. Я думаю, що це була просто помилка тов. Довженка. Я думаю, що, вдумавшись, він свої слова забере назад, що під цим твором не підпишеться радянський композитор. Якщо мені дозволено називатись композитором вже тому, що я член цієї організації, то я прошу надати мені право першому підписатися під цим твором. /Оплески/»⁵².

П. Поляков, зі свого боку, разом із палким захистом твору залишив безцінні для історика свідчення: «Думаю, що 3-я симфонія Лятошинського – велика й радісна подія в нашому музичному житті <...> Ті з нас, хто слухав симфонію двічі⁵³, звісно, помітили, що на пленумі симфонію виконували вже у зміненій редакції. Композитор дослухався тих зауважень, що були зроблені після першого виконання симфонії. Він **змінив кінець скерцо, відкинув вступ до фіналу, докорінно переробивши його** / тобто фіналу / **коду** (виділено мною. – Г. Ф.) й вніс багато інших змін»⁵⁴.

Спостереження П. Полякова підтвердив сам Б. Лятошинський. У листі до першого секретаря ЦК КП(б)У Леоніда Мельникова від 25 листопада 1951 року⁵⁵ композитор

⁴⁹ Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. ЦДАМЛМ України. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. Арк. 460.

⁵⁰ Там само, арк. 410.

⁵¹ Обговорення Третьої симфонії в межах VI пленуму правління СРКУ було оприлюднено у статті: Бобринська С. Третя симфонія Лятошинського в дзеркалі преси та критики. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2005. Вип. 43, кн. 2. С. 179–209. Однак у публікації текст подано з купюрами та літературною редакцією.

⁵² Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. ЦДАМЛМ України. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. Арк. 358.

⁵³ Мається на увазі 15 жовтня на засіданні камерно-симфонічної секції та 25 жовтня на симфонічному концерті в межах пленуму.

⁵⁴ Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. ЦДАМЛМ України. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. Арк. 319.

⁵⁵ Лист було написано Б. Лятошинським за порадою І. Белзи в спробі захиститися від кампанії цькування композитора у пресі, розпочатою статтями В. Довженка («Ганебний твір») та А. Свечнікова («Ганебне розв'язання важливої теми»).

напише: «За 12 днів до виконання цього твору на пленумі його прослуховували вже у вузькому колі керівників СРКУ. З усього того несправедливого, що довелось мені в той день вислухати, я спромігся все ж дістати і корисне для себе, і до **виконання на пленумі встиг внести стільки покращень до останньої, четвертої частини симфонії** (виділено мною. – Г. Ф.), що вона стала значно більш світлою та оптимістичною, що мені і сказав, наприклад, присутній на обох виконаннях К. А. Симеонов та низка оркестрантів»⁵⁶.

З огляду на процитовані першоджерела мусимо виокремити ще одну версію *першої редакції* Третьої симфонії Бориса Лятошинського. Називатимемо її **версією 1.2**. Отже, у межах VI пленуму правління Союзу радянських композиторів України, на симфонічному концерті 25 жовтня в Українській державній філармонії було виконано **версію 1.2**.

Тож ще раз, у тезисному викладі, розглянемо трансформації партитури *першої редакції* Третьої симфонії. 16 серпня 1951 року⁵⁷ Борис Лятошинський закінчує партитуру *першої редакції (версія 1.0)* Третьої симфонії. Композитор показує партитуру майбутньому виконавцю твору – диригентові Натану Рахліну. За порадою останнього, IV частина зазнає редагування (забрано «декілька фактів, що нагадували про жахи війни»). Таким чином, виникає **версія 1.1 першої редакції**. Саме її Лятошинський починає репетирувати з оркестром, саме **версію 1.1** 15 жовтня прослуховує камерно-симфонічна секція СРКУ. Оскільки, попри вже здійснені зміни, твір зазнає ідеологічної критики, між виконанням 15 жовтня та безпосередньою прем'єрою 25 жовтня на VI пленумі СРКУ Борис Лятошинський вдруге редагує партитуру («змінив кінець скерцо, відкинув вступ до фіналу, докорінно переробивши його коду»). З'являється **версія 1.2**, яку всі і почули на симфонічному концерті 25 жовтня в Колонній залі Української державної філармонії.

Автограф із колекції «Софії»

З огляду на процитовані першоджерела видається закономірною постановка такого питання: яка із цих трьох версій (**1.0**, **1.1** чи **1.2**) нині відома, видана й виконується під виглядом *першої редакції* Третьої симфонії Бориса Лятошинського? Надати на нього обґрунтовану відповідь можна щонайменше в окремій розвідці текстологічного спрямування. Але заради того, щоб звірити свідоцтва Б. Лятошинського та П. Полякова й хоч у якийсь мірі втамувати інтерес читача, розглянемо окремий партитурний аркуш, на який першою звернула увагу Яна Іваницька⁵⁸ (приклад 2).

«Під час роботи в архіві нами було знайдено окремий партитурний аркуш, на якому тутійне завершення симфонії виписане в сі мінорі, а рукою Лятошинського на полях розгонисто написано: “Fine. 16 серпня 1951 року”. Проте зі стенограм знаємо, що в першій редакції симфонія мала мажорне завершення. То що ж примусило Лятошинського замінити сі мінор на сі мажор? З одного боку, він (Лятошинський. – Г. Ф.) інтуїтивно міг здогадуватись, що через мінорне, трагічне завершення симфонію не сприймуть, а з іншого – мажорне, оптимістичне закінчення вказує на суто національну рису мислення композитора – епічність»⁵⁹. Припущення Я. Іваницької, висловлені 2000 року, вимагають наразі декількох коментарів та уточнень.

⁵⁶ Чернетка листа зберігається в Кабінеті-музеї Бориса Лятошинського.

⁵⁷ Описані події відбувались у серпні – жовтні 1951 року, тому надалі всі дати позначаються без згадки року – лише день і місяць.

⁵⁸ Іваницька Я. Третя симфонія Бориса Лятошинського: текстологічний аналіз авторських редакцій. *Київське музикознавство*. 2000. Вип. 5. С. 81–84.

⁵⁹ Іваницька Я. Третя симфонія Бориса Лятошинського: текстологічний аналіз авторських редакцій. *Київське музикознавство*. 2000. Вип. 5. С. 84.

Приклад 2. Борис Лятошинський, Третя симфонія, автограф, остання сторінка IV частини (ЦДАМЛМ України. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 121)

По-перше, не зовсім зрозуміло, чому унісонне *h* (приклад 2) оркестру було потрактоване дослідницею як «мінорне», до того ж «трагічне» завершення. По-друге, хоча в переліку літератури до статті останнім пунктом вказані «Стенограми VI пленуму правління Спілки композиторів України»⁶⁰ з колекції ЦДАМЛМ України, на жаль, зауваження П. Полякова залишилися поза увагою дослідниці.

Презентована остання сторінка (приклад 2) аж ніяк не є начерком, і її наразі можливо атрибутувати суто як таку, що належить *версії 1.0*. Нагадаю, що остання частина, яка була оркестрована композитором, – III («скерцо»). Партитура фіналу була вже готова наприкінці травня 1951 року. Отже, лише повністю закінчивши роботу з оркестрування, Борис Лятошинський навмисно відкрив останню сторінку фіналу й зазначив завершення своєї роботи: «Fine. 16 серпня 1951 року». На цей патетичний жест у композитора час був.

Знаний зараз варіант IV частини «першої редакції» Третьої симфонії, безсумнівно, належить *версії 1.2*. 13 тактів останнього розділу коди явно вставлені до партитури під час швидкої переробки частини між прослуховуванням камерно-симфонічної секції 15 жовтня та прем'єрою симфонії на пленумі 25 жовтня (нагадаю репліку П. Полякова на пленумі: «докорінно переробивши його / тобто фіналу / коду»). Про це свідчать наступні ознаки: текст записано меш охайним почерком, цифри зазначено олівцем іншого кольору. Через брак часу композитором навіть не скрізь проставлено ключі і знаки на нотоносцях. Часу бракувало, і на останньому аркуші партитури *версії 1.2* дату проставлено не було (приклади 3 та 4).

Слід звернути увагу також і на розбіжність у цифрах, які Борис Лятошинський із неймовірним педантизмом розставляє на початку кожного десятку (1– 11 такт, 2– 21 такт, 3– 31 такт і т. д.). Із цього можна зробити висновок, що *версія 1.0* мала 304 такти,

⁶⁰ Іваницька Я. Третя симфонія Бориса Лятошинського: текстологічний аналіз авторських редакцій. *Київське музикознавство*. 2000. Вип. 5. С. 84.

Приклад 3. Борис Лятошинський, Третя симфонія, автограф, IV частина (ЦДАМЛІМ України. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 119)

Приклад 4. Борис Лятошинський, Третя симфонія, автограф, IV частина (ЦДАМЛІМ України. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 120, зворот)

а *версія 1.2* мала містити 312 тактів. Проте, перерахувавши всі такти у збереженій у колекції «Софії» партитурі *версії 1.2*, отримаємо цифру 288 тактів. Вирішення цього протиріччя вимагає окремого дослідження, але вже можна з певністю констатувати, що свідчення П. Полякова на пленумі й Б. Лятошинського в листі до Л. Мельникова знаходять своє підтвердження навіть за побіжного огляду збереженого автографа.

Отже, утвердженій завдяки численним виконанням і записам доби Незалежності фінал *першої редакції* аж ніяк не є реставрацією «первісного» та «незаідеологізованого» варіанта твору. Музика IV частини, яку ми могли чути у виконаннях І. Блажкова, В. Сіренка, Л. Гаджеро, О. Линів і К. Карабиця, належить *версії 1.2*, яка прозвучала на VI пленумі правління Союзу радянських композиторів України. Тобто тій, яка вже зазнала двох редагувань: першого – за порадою Н. Рахліна, другого – після допрем'єрного обговорення камерно-симфонічною секцією СРКУ.

Висновки. *Перша редакція* Третьої симфонії Бориса Лятошинського існувала у трьох версіях. Після завершення партитури 16 серпня 1951 року композитор двічі редагував фінал симфонії та вносив правки до III частини.

Усталений в українському музикознавстві та концертній практиці вигляд *першої редакції* Третьої симфонії є дивним конгломератом, де IV частина представлена *версією 1.2 першої редакції*, а I–III частини взагалі належать *другій редакції* симфонії⁶¹. Отже, теперішня виконавська практика, яка намагалася презентувати первісний, позбавлений

⁶¹ Відмінності між III частиною у *першій* і *другій редакціях* Третьої симфонії розкрито у статті: Фаренюк Г. Реконструкція першої редакції Третьої симфонії Бориса Лятошинського: запитання та відповіді (на матеріалі III частини). *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2023. № 138. С. 147–160.

ідеологічних впливів текст твору, не впоралася зі своєю метою: вона не те що не відтворює оригінальний задум, а прямо порушує авторський текст Бориса Лятошинського.

Підготовка автентичної партитури, що могла би у відповідний спосіб представити *першу редакцію (версія 1.0)*, вимагає подальшого дослідження й пошуку невіднайдених наразі матеріалів – вилучених під час переробки Лятошинським сторінок партитури. Тож проблема редакцій Третьої симфонії до сьогодні залишається актуальною.

Література

1. Бобринська С. Третя симфонія Лятошинського в дзеркалі преси та критики. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2005. Вип. 43, кн. 2. С. 179–209.
2. Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. / Гол. наук. консультант І. Царевич, упор. і автор вст. ст. М. Копиця. Київ, 2002. Т. 1: Б. Лятошинський – Р. Глієр. Листи (1914–1956). 768 с.
3. Гожик Ю. За вимогою історичної справедливості. *Музика*. 1997. № 1. С. 4–5.
4. Гордійчук М. Українська радянська симфонічна музика. Київ : Музична Україна, 1969. 427 с.
5. Запорожец Н. Б. Н. Лятошинский. Москва : Советский композитор, 1960. 174 с.
6. Іваницька Я. Третя симфонія Бориса Лятошинського: текстологічний аналіз авторських редакцій. *Київське музикознавство*. 2000. Вип. 5. С. 81–84.
7. Копиця М. Драматургічні колізії симфоній Бориса Лятошинського : Навчально-методичний посібник. Київ, 2007. 121 с.
8. Лятошинський Б. Третя симфонія. Клавір. Нотний рук. Автограф. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–44.
9. Лятошинський Б. Третя симфонія. Партитура. Нотний рук. Автограф. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 1–121.
10. Протокол засідання камерно-симфонічної секції разом із членами правління Союзу радянських композиторів України від 15 жовтня 1951 року. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 134. Арк. 65–73.
11. Самохвалов В. Борис Лятошинський. Київ : Музична Україна, 1981. 52 с.
12. Стенограма від 18–26 жовтня VI пленуму Союзу радянських композиторів України. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 661. Оп. 1. Од. зб. 126. 480 арк.
13. Фаренюк Г. Реконструкція першої редакції Третьої симфонії Бориса Лятошинського: запитання та відповіді (на матеріалі III частини). *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2023. № 138. С. 147–160.

